

# ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ

Наша держава не потребує армії: у 1917 році в цьому були переконані багато українських політиків. Світ втомлений довгою та страшною світовою війною, і врешті всі відмовляться розв'язувати проблеми силою зброї. А Україна може стати прикладом.

Насправді ж – не стала прикладом і, розділена між окупантами, перестала бути незалежною.

Цей жорстокий урок залишився не засвоєним. Через сім десятиліть після падіння УНР нове покоління українських політиків вирішило позбутися ядерної зброї.

У світі, втомленому довгою та виснажливою холодною війною, рухались до скорочування такого озброєння. Україна мала стати однією з перших, які добровільно відмовляться від усього ядерного потенціалу. Раніше це зробила лише Південно-Африканська Республіка: знищила 6 своїх ядерних зарядів. Вони стали непотрібними цій державі після падіння комунізму в світі, а отже – він перестав бути загрозою для Африки.

Україна пішла значно далі: зрекласть тисяч одиниць зброї, причому на користь свого головного історичного ворога – Росії.

Далеко не всі, хто ініціював цей крок, зумисно прагнули послабити українців. Частина навпаки вважала, що відмова від ядерної зброї полегшить шлях України до незалежності, гарантує їй підтримку усього світу. Тому теза про без'ядерний статус з'явилася у Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990-го.

Ініціатором її включення в основоположний документ був один із чільних діячів тодішньої антикомуністичної опозиції, один із лідерів Народного руху України Іван Драч. Він обгрунтував свою позицію так: не може без'ядерна держава бути частиною ядерної. А отже, відмова від цієї зброї зробить неможливим подальше перебування України у складі СРСР. Аргумент не переконливий – серед республік Союзу лише чотири (Україна, Росія, Білорусь і Казахстан) мали ядерну зброю. Решта були без'ядерними, але також бездержавними.

Варто враховувати ще одну причину такого ставлення до ядерної зброї – екологічну. Прагнення позбутися усього, пов'язаного з атомною енергією, після Чорнобильської аварії було дуже виразним серед українців. Це відчував й Іван Драч. Він був не лише політиком, а й поетом, автором філософської поеми «Чорнобильська мадонна».

Антиатомними настроями скористалися сили, зацікавлені у роззброєнні України, насамперед Росія. Саме медіа сусідньої країни, які формували суспільну думку і в нас, на початку 1990-х масово поширювали недостовірну інформацію про завершені строки придатності українських ракет, які можуть призвести до катастрофи.

Але повернімося до політичних причин, які все ж були визначальними. Логіка в тому, що «позбавлення від ядерної зброї може сприяти незалежності України», звісно, була. Країни Заходу (і в першу чергу США) прагнули зберегти цілісність свого колишнього ворога, Советського Союзу. Вони боялися неконтрольованого розповсюдження його смертоносних арсеналів по світу.

Тож українська опозиція вважала відмову від ядерної зброї ціною за зміну ставлення великих гравців до ідеї української державності. Звісно, ніхто із західних політиків не озвучував цього, але, схоже, від українців очікували саме таких кроків.

Проте включення тези про без'ядерний статус у Декларацію про суверенітет не досягло підтримки Заходом незалежності України. Не знаємо, чи змінила б свою позицію Маргарет Тетчер, яка за місяць перед ухваленням Декларації перебувала в Києві й прирівняла незалежну Україну до «незалежної Каліфорнії». Але точно відомо, що збереження цілісності СРСР і після Декларації залишилося основою політики США. Ще 1 серпня 1991-го президент Джордж Буш виступав у Верховній Раді, обгрунтовував необхідність підписання нового союзного договору і застерігав українців від «суїцидального націоналізму».

Америка не поспішала визнавати незалежність України навіть після її проголошення парламентом. Не пришвидшило цього процесу й ухвалення 24 жовтня 1991-го Верховною Радою ще однієї заяви, яка фіксувала без'ядерний статус новоствореної держави.

Лише після всеукраїнського референдуму, на якому більшість громадян підтримали Акт 24 серпня, Сполучені Штати визнали Україну.

Тож не готовність до роззброєння, а саме чітке бажання понад 90 відсотків українців жити в незалежній країні змінило міжнародне ставлення до України.

Але навіть після цього США продовжували вважати головним партнером на постсоветському просторі саме Росію. Інші колишні республіки ССРСР (можливо, за винятком балтійських) негласно визнавалися її зоною впливу. Тому Росія, на відміну від України, Білорусі та Казахстану, зберігала статус ядерної держави й наслідувала позицію ССРСР в Раді безпеки ООН. Її розглядали як рівного партнера. Американці вірили, що саме очолена демократом Борисом Єльциним країна має найбільший потенціал розвитку, і готові були допомагати їй в першу чергу.

В питанні ядерного роззброєння України інтереси США та Росії, здавалося, цілком збіглися. Протягом трьох років очільники обох держав синхронно тиснули на українське керівництво.

Сприятливе середовище для роззброєння створило те, що українська політична еліта не була готова належно відстоювати національні інтереси.

Але проблема була не лише в колишніх комуністах, а тепер керівниках незалежної держави на різних рівнях,



*Запорізька атомна електростанція*

яким бракувало потрібного досвіду, а іноді навіть мотивації. Незрілою була більшість українського суспільства, яка не вбачала загрозу в Росії, натомість і далі з острахом ставилася до НАТО.

Тому найраціональніший варіант, який передбачав відмову від ядерної зброї в обмін на перспективу членства України в Північноатлантичному союзі, хоч і обговорювався в лавах опозиції, був мало реальним. Цей крок ніколи не озвучувався як державна позиція на початку 1990-х.

І навіть на 15-му році незалежності лише 15 відсотків українців підтримували інтеграцію в НАТО. Очевидно, що раніше їх було ще менше. І цим знову однаково користувалися Росія та США. Перша – залишала Україну в орбіті свого впливу, другі – не брали на себе жодних обтяжливих зобов'язань.

У 1994-му стався перелом. Після зустрічі з президентом США Біллом Клінтоном, який у січні несподівано прибув до Києва, Леонід Кравчук підписав так звані тристоронні домовленості. Вони значною мірою суперечили українському плану роззброєння.

Всупереч раніше ухваленим рішенням Верховної Ради, йшлося вже не про знищення розміщеної в Україні зброї, а про передачу Росії. Не було мови про жодні фінансові компенсації. При тому, що лише ядерні матеріали, яких позбавляли Україну, оцінювали в близько 100 мільярдів доларів, тобто понад десять тогочасних річних державних бюджетів.

Але найважливіше було проігнороване. Положення, в якому парламент зазначав: «Україна позбуватиметься поетапно ядерної зброї за умови одержання надійних гарантій національної безпеки», – не згадували.

Таких гарантій не було надано ні до підписання домовленостей Кравчуком, ні після ратифікації парламентом Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Їх не містив і Будапештський меморандум. Тут була лише їх імітація.

Ось як згадує про підготовку цього документа тодішній заступник міністра закордонних справ Борис Тарасюк: «Коли ми вже виробили остаточний текст, виникло питання щодо «запевнень» («assurances») чи «гарантій» («guarantees»). Ми наполягали на тому, що мають бути «гарантії». Врешті-решт погодилися, що в англійському тексті будуть «запевнення», а в українському й російському – «гаран-

тії». Беручи до уваги фразу в кінці меморандуму, що текст складений у чотирьох примірниках і всі вони автентичні, ми можемо говорити про те, що наш варіант із використанням слова «гарантії» юридично правильний».

Зовсім по-іншому думали американці. Посол США в Україні Стівен Пайфер зазначав: «Коли йшли перемовини про прийняття цього документа, то використовували поняття «забезпечення безпеки», але не гарантії. І це призводить до непорозумінь. Різниця між цими двома поняттями для американської сторони не була важливою, тому що для Америки було зрозуміло використання цього терміну – а саме, що американська сторона не стане застосовувати силу в цьому випадку».

Пройшло двадцять років, і після окупації росіянами Криму ми побачили, що рацію мав таки американський дипломат. Україна не отримала жодних гарантій безпеки за відмову від ядерної зброї.

Тому не спрацювала апеляція до цього договору вже іншого українського президента Володимира Зеленського. «Я ініціюю, – заявив він, – проведення консультацій у рамках Будапештського меморандуму. Скликай їх доручено міністру закордонних справ, і якщо вони знову не відбудуться або за їх результатами не буде гарантій безпеки для нашої держави, Україна матиме повне право вважати, що Будапештський меморандум не працює й усі пакетні рішення 1994 року були поставлені під сумнів».

Сказані 19 лютого 2022 року, ці слова вже не здатні були зупинити повномасштабного російського вторгнення, яке сталося через п'ять днів. Погроза переглянути рішення, якими Україна позбулася ядерної зброї, не змінила нічого в планах Путіна. Так само, як і не змусила Захід переглянути гарантії безпеки для нашої країни.

Лише завзята воля до боротьби і здатність українців захищати свою свободу в протистоянні з потужним ворогом почали змінювати ставлення вільного світу до України.

Зброю та іншу важливу допомогу ми отримуємо не через підписані колись декларативні заяви, а через теперішню готовність боротися. Саме вона нині є головною гарантією нашої незалежності. І саме в оперті на цю волю до боротьби Україна зможе перемогти й укласти міжнародні угоди, які справді захистять нашу незалежність.

**Володимир В'ЯТРОВИЧ**

